

DEBIUTY NAUKOWE

Odpowiedzialność karna za znęcanie się nad osobą najbliższą w świetle Kodeksu karnego z 1932 i 1969 r. – podobieństwa i różnice

DOI: 10.53024/8.4.52.2023

MARIUSZ PIEKŁO*

STRESZCZENIE

Niniejsza publikacja stanowi analizę podobieństw i różnic dotyczących odpowiedzialności karnej za znęcanie się nad osobą najbliższą w świetle Kodeksu karnego z 1932 i 1969 r. Rozważania w tym zakresie mają istotne znaczenie dla zrozumienia istoty i zakresu obowiązującej penalizacji przestępstwa znęcania się nad osobą najbliższą. Pokazują bowiem ewolucję zakresu odpowiedzialności karnej w tym zakresie i stanowią podstawę do wykładni znamion przestępstwa znęcania w obecnym stanie prawnym.

Słowa kluczowe: znęcanie się nad osobą najbliższą

WPROWADZENIE

Prawnokarna ochrona dzieci, młodzieży, osób najbliższych, osób zależnych lub bezradnych przed wszelkimi przejawami okrucieństwa, znęcania się, złego obchodzenia się jest w zasadzie wytworem nowożytnego prawa karnego. Stanowisko takie zdaje się wynikać stąd, że w kulturze europejskiej zarówno w rodzinie, jak i w małżeństwie oczekiwane miłości koegzystuje z prawem bicia, z prawem fizycznego karcenia przez męża, ojca rodziny tak samo dzieci, jak i żony¹.

Na ziemiach polskich walkę z przejawami nagannego postępowania w stosunkach rodzinnych podjęto już w pierwszej polskiej nowożytnej kodyfikacji karnej, którą był Kodeks Karzący dla Królestwa Polskiego z 1818 r. Kodeks ten nie zawierał specjalnego rozdziału przestępstw przeciwko rodzinie, czy też opiece, lecz wprowadził

* Magister, doktorant Akademii Kujawsko-Pomorskiej w Bydgoszczy; ORCID: 0009-0002-8935-945X.

¹ A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980, s. 115.

odpowiedzialność karną za nadużycie tzw. karności domowej przez opiekuna, małżonka, nauczyciela, gospodarza, rzemieślnika, profesjonalisty i handlarza.

Pod odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. została utrzymana moc obowiązująca kodeksów karnych państw zaborczych. Tak więc na terenach byłego zaboru rosyjskiego obowiązywał kodeks karny rosyjski z 1903 r., zmieniony przez przepis przechodni z 1917 r. i późniejsze przepisy szczególne. W byłym zaborze pruskim utrzymał moc obowiązującą kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r., na terenach zaś byłego zaboru austriackiego obowiązywał kodeks karny austriacki z 1852 r., zmieniany i uzupełniany licznymi ustawami dodatkowymi. W 1919 r. została powołana do życia Komisja Kodyfikacyjna. Od 12 listopada 1919 r. rozpoczął pracę Wydział Karny tej Komisji, który zajął się pracami nad opracowywaniem nowego polskiego kodeksu karnego. Pracom Komisji przewodzili profesorowie Juliusz Makarewicz i Wacław Makowski². W 1926 r. Komisja Kodyfikacyjna opublikowała dwa projekty części szczególnej nowego polskiego kodeksu karnego. Pierwszy z nich został opracowany przez Juliusza Makarewicza³, natomiast drugi przez Wacława Makowskiego⁴. Komisja Kodyfikacyjna po przedyskutowaniu obu projektów części szczególnej przyjęła w drugim czytaniu następujące rozwiązanie:

„Art. 238 § 1. Kto znęca się nad osobą nieletnią lub bezradną w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, ulega karze więzienia do lat 5.

§ 2. Jeżeli sprawca swoim działaniem spowodza skutki przewidziane w art. 238 § 1, ulega karze więzienia do lat 10”.

KODEKS KARNY Z 1932 R.

W toku dyskusji nad projektem kodeksu karnego powyższa wersja nie została przyjęta. Ostateczna wersja projektu kodeksu karnego została przyjęta przez Radę Ministrów i opublikowana w drodze rozporządzenia Prezydenta RP z 11 lipca 1932 r. pod nazwą Kodeks karny⁵.

Kodeks karny z 1932 r. został usystematyzowany na podstawie koncepcji J. Makarewicza i w swojej treści nie zawierał rozdziału przestępstw przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży. W rozdziale XXXV tegoż kodeksu, zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu” w art. 246 znajdowało się działanie przestępne, które zostało określone wyrazem „znęca się”. Jest to istotne, ponieważ pojęciem „znęcanie”

² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1981, s. 306.

³ J. Makarewicz, *Projekt wstępny. Materiały Komisji Kodyfikacyjnej RP. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 1, art. 189, art. 187–188, Warszawa 1930.

⁴ W. Makowski, *Projekt wstępny. Materiały Komisji Kodyfikacyjnej RP, Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 2, art. 238, Warszawa 1930.

⁵ Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571; dalej jako: Kodeks karny z 1932 r.

po raz pierwszy posłużył się Kodeks karny z 1932 r.⁶ We wcześniejszych kodyfikacjach karnych posługiwano się terminami: „udręczenie”, „srogość”, „męczarnie”⁷.

Zgodnie z brzmieniem wskazanego przepisu: „Kto znęca się fizycznie lub moralnie nad pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy osobą nieletnią poniżej lat 17 lub bezradną, podlega karze więzienia do lat 5”.

Na uwagę zasługuje stanowisko Komisji Kodyfikacyjnej dotyczące wyjaśnienia znaczenia terminu „znęca się”. W opublikowanych motywach Komisja Kodyfikacyjna wyjaśniła, że działanie przestępne w przepisach art. 246 k.k. zostało określone wyrazem „znęcanie się” bez podania bliższej definicji lub kazuistycznych przykładów, ponieważ jest ono na tyle wyraźne i obszerne, że nie zachodzi konieczność wyliczenia przypadków złego traktowania. Jednocześnie Komisja Kodyfikacyjna przedstawiła własny punkt widzenia dotyczący wyjaśnienia terminu „znęca się”, wskazując, że znęcaniem się może być zarówno zadawanie bólu fizycznego, jak też sprawianie ciężkich przykrości moralnych, tak jednorazowo, jak i systematycznie, zarówno aktywnych, jak też polegających na zaniedbaniu, odmowie pożywienia itp. Słowem każde postępowanie nacechowane zamiarem krzywdzenia fizycznego – zdaniem Komisji – w odpowiednich warunkach może być objęte pojęciem znęcania się⁸. Stwierdzeniem tym Komisja Kodyfikacyjna zapoczątkowała interpretację pojęcia „znęcanie się”, które występowało w późniejszych regulacjach prawnych i występuje w obowiązującej kodyfikacji karnej z 1997 r.

Sąd Najwyższy w wyroku z 9 grudnia 1937 r.⁹, akceptując motywy Kodyfikacji Karnej, wyraził pogląd, że „znęcaniem się” w myśl art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r. może być każde postępowanie nacechowane zamiarem pokrzywdzenia fizycznego lub moralnego osoby pozostającej w stosunku zależności od sprawcy lub bezradnej, może również przybrać postać niedostarczania pożywienia, ubrania, nieogrzewanie mieszkania.

Należy nadmienić, że twórcy Kodeksu karnego z 1932 r. uważali, że ochroną przed znęcaniem należy objąć tylko te osoby, które nie są w stanie samodzielnie obronić się przed sprawcą lub uchylić się spod jego wpływów lub też podjąć samodzielnie kroków mających na celu uruchomienie ochrony prawnej, dlatego przepis o znęcaniu się obejmował ochroną osoby zależne, które nie ukończyły 17 lat, oraz osoby bezradne (chore, kalekie, stare, niedorozwinięte).

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r., art.246: „Kto znęca się fizycznie lub moralnie nad pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy osobą nieletnią poniżej lat 17 lub bezradną, podlega karze więzienia do lat 5”.

⁷ A. Ratajczak, *Przestępstwo znęcania się nad rodziną w teorii i praktyce wymiaru sprawiedliwości*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1976 Nr4, s. 4.

⁸ *Ibidem*, s. 11-12.

⁹ Wyrok SN z dnia 9 grudnia 1937 r., I K 1263/37, OSN(K) 1938/5/118, LEX nr 75324.

Wskazać należy, że problem wykładni pojęcia „znęca się”, którym posłużono się w art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r., nie przedstawiały się tak oczywiście i prosto, jak mogłoby to wynikać z motywów Komisji Kodyfikacyjnej. A. Ratajczak stwierdza, że

(...) już wkrótce po wejściu w życie kodeksu karnego zastanawiano się, czy można uznać za znęcanie w rozumieniu art. 246 k.k. przekroczenie granic rodzicielskiego prawa karcenia, jednorazowego pobicia bądź sprawianie bólu, chociażby bardzo dotkliwie, jeśli nie miało ono długotrwałego charakteru¹⁰. Rozważano także problem zamiaru, jaki powinien przejawiać sprawca w chwili czynu, a w szczególności, czy dla zaistnienia przestępstwa nie jest konieczne wystąpienie zamiaru o szczególnym zabarwieniu emocjonalnym¹¹.

Po przeobrażeniach ustrojowych, jakie dokonały się w Polsce po 1945 r., w zakresie prawnokarnej ochrony rodziny obowiązywały przepisy zawarte w Kodeksie karnym z 1932 r. Jednakże zaczęto zwracać uwagę na fakt, iż ochrona interesów rodziny, opieki i młodzieży miała charakter formalny, nieznajdujący należytego odbicia w rzeczywistości.

Odnotować należy, że znęcanie się może być popełnione przez zaniechanie (zaniebdanie), ponieważ pokrzywdzony może nie być zdolny z własnej woli przeciwstawić się znęcaniu i znosi je z obawy przed pogorszeniem swoich dotychczasowych warunków życiowych¹².

Jeżeli przybiera taką postać, może być przypisane jedynie sprawcy, który ma obowiązek podejmowania w stosunku do ofiary określonych czynności¹³. Zwrócono też uwagę na potrzebę wyraźniejszego zaakcentowania w przyszłości, w nowej kodyfikacji prawa karnego, ochrony wymienionych dóbr społecznych, zwłaszcza poprzez powołanie specjalnego rozdziału w kodeksie karnym.

Stan prawny dotyczący przestępstwa znęcania utrzymał się do roku 1956. Zmiana w tym zakresie nastąpiła w wyniku wejścia w życie ustawy o zwalczaniu alkoholizmu z 27 kwietnia 1956 r.¹⁴, która zaczęła obowiązywać od 8 czerwca 1956 r. Ustawa ta wprowadziła nowy rodzaj przestępstwa znęcania się, mianowicie znęcanie się w stanie nietrzeźwości nad członkami własnej rodziny i osobami zależnymi, niezależnie od ich wieku i stanu bezradności. Wskazana ustawa nie uchyliła mocy obowiązującej art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r. Oba te przepisy obowiązywały równocześnie, przy czym art. 10 ustawy z 27 kwietnia 1956 r. rozszerzył odpowiedzialność na osoby, które w stanie nietrzeźwości znęcały się fizycznie i moralnie nad członkiem swojej rodziny lub osobą pozostającą w stosunku zależności od niej. Pod tym względem pojęcie podmiotu określone art. 10 ustawy zostało zawężone w porównaniu

¹⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 1938 r. III K 1697/37, OSN(K) 1938/9/215, LEX nr 75328.

¹¹ A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko...*, s. 124.

¹² Wyrok SN z dnia 26 listopada 1948 r. KrK 1109/49, LEX nr 1673728.

¹³ Zob. wyrok SN z dnia 19 października 1961 r., V K 486/61, OSNKW 1962/3, poz. 42.

¹⁴ Dz. U. z 1956 r. Nr 12, poz. 62.

z art. 246 k.k. Ponadto różnice pomiędzy tymi dwoma przepisami zachodziły w zakresie przedmiotu przestępstwa.

W Kodeksie karnym z 1932 r. przedmiotem wykonawczym przestępstwa „znęcania się” była osoba nieletnia (poniżej lat 17) lub bezradna, tzn. taka, która ze względu na swe właściwości osobiste nie może się przeciwstawić znęcającemu się nad nią sprawcy¹⁵. Natomiast ustawa z 27 kwietnia 1956 r. rozciągnęła ochronę przed znęcaniem na każdego członka rodziny (nie tylko nieletniego) i na każdą osobę pozostającą w stanie zależności od sprawcy (nie tylko bezradną).

Z powyższych wywodów wynika, że mógł zachodzić zbieg przepisów art. 10 ww. ustawy i art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r., przy czym powstała wątpliwość, jak należy potraktować dany przypadek i jaką ostatecznie przyjąć kwalifikację – czy art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r., czy też art. 10 ww. ustawy¹⁶. Stanowiskiem dotyczącym tego problemu zajął się Stanisław Pawela: „Odpowiedzią może tu być jedynie stwierdzenie, że kwestię wyboru kwalifikacji (ale zawsze tylko jednej) ustawa pozostawia sędziowskiej ocenie i swobodnemu uznaniu sędziego”. Pewną wskazówką, chociaż niewiążącą, mogło być to, jakie dobro prawne bardziej zostało naruszone danym czynem. Pod tym względem ustawa o zwalczaniu alkoholizmu wyraźnie stanowiła, że nowe przepisy ustanawia się w celu skuteczniejszego zwalczania alkoholizmu wpływającego szkodliwie na zdrowie, pracę i dobrobyt ludności oraz powodującego wzrost przestępczości. Podobną wskazówkę może stanowić także fakt, że przestępstwo z art. 10 ustawy jest przestępstwem kwalifikowanym.

Najwięcej wątpliwości nasuwała przedmiotowa istota przestępstwa z art. 10 ww. ustawy, a w szczególności, czy do istoty tego przestępstwa należy fizyczne i równocześnie moralne znęcanie, czy też wystarczy tylko postać takiego działania. Wątpliwość ta wzięła się z użycia w art. 10 spójnika „i” pomiędzy przysłówkami: „fizycznie”, „moralnie”. Spowodowało to w latach 1956–1959 rozległą dyskusję. Gramatyczna wykładnia art. 10 ww. ustawy prowadziła do wniosku, że musi nastąpić równocześnie fizyczne i moralne znęcanie się nad pokrzywdzonym. W praktyce zdarzyły się jednak przypadki wystąpienia tylko jednej z tych form znęcania – albo wyłącznie znęcania fizycznego, albo wyłącznie znęcania moralnego. Zdaniem Stanisława Paweli, każda forma znęcania się fizycznego ma, w mniejszym lub większym stopniu, charakter moralnej dolegliwości, nie można zaś tego zawsze powiedzieć o odwrotnej kolejności tych dwóch sposobów działania. Stwierdza on, że znęcanie się nie musi mieć cech fizycznego maltretowania, a w każdym razie można przyjąć, że jest nim „przez to samo”. Nie można sobie wyobrazić, żeby ustawodawca nakazywał ścigać przestępców tylko wówczas, gdy znęcanie się jest równocześnie fizyczne i moralne, a nie dawał takiej ochrony, kiedy znęcanie to ma wyłącznie charakter zadawania cierpień psychicznych. Ale Stanisław Pawela stwierdza dalej, że obowiązująca ustawa

¹⁵ S. Pawela, *Kilka uwag o orzecznictwie z art. 10 ustawy antyalkoholowej*, „Nowe Prawo” 1957 Nr 9, s.71.

¹⁶ *Ibidem*, s. 71-72.

o zwalczaniu alkoholizmu nakazuje tego rodzaju praktykę, co – jego zdaniem – jest wynikiem omyłki (choć nie ma na to wyraźnych dowodów) przez niewłaściwe użycie spójnika „i” zamiast „lub”, jak to występuje w art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r.

10 grudnia 1959 r. Sejm PRL uchwalił nową ustawę przeciwalkoholową – ustawę o zwalczaniu alkoholizmu¹⁷. Uchyliła ona w całości poprzednio obowiązującą ustawę z 27 kwietnia 1956 r. (art. 36 § 1). Tym samym przestał obowiązywać jej art. 10, natomiast w jego miejsce został wprowadzony – w artykule 23 – nowy typ czynu zabronionego¹⁸. Artykuł nowej ustawy 23 stanowił poprawioną wersję art. 10 ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. Spójnik „i” został zastąpiony spójnikiem „lub”, a słowa „w stanie nietrzeźwości” określeniem – „pod wpływem alkoholu”.

Charakterystyczne dla stanu prawnego określonego w art. 23 ustawy z dnia 10 grudnia 1959 r. jest to, że przepis nie wprowadził do dyspozycji znamienia stanu nietrzeźwości, lecz znamię – działanie pod wpływem alkoholu. W literaturze został przyjęty pogląd, że okoliczność ta pozwala na represję, jeżeli sprawca nie doszedł jeszcze do stanu upojenia, ale już odczuwa działanie spożytego alkoholu albo jeżeli sprawca, który wytrzeźwiał, odczuwa głód alkoholowy i znęca się nad rodziną, aby uzyskać środki pieniężne na dalsze picie, ponadto wystarczy do przyjęcia odpowiedzialności karnej stan złego samopoczucia sprawcy po przepiciu, któremu najczęściej towarzyszy rozdrażnienie, skłonność do wybuchów¹⁹. W związku z powyższym w każdym wypadku wymagano istnienia związku przyczynowego między zachowaniem się sprawcy a wpływem, jaki na niego wywierał alkohol. Dlatego też istnienie tego związku było koniecznym warunkiem zastosowania art. 23 wspomnianej ustawy. Podkreślono również, że zrezygnowanie w art. 23 ze znamienia „stanu nietrzeźwości” było wyrazem intencji ustawodawcy do rozszerzenia karalności czynów polegających na znęcaniu się²⁰.

Trzeba jednak nadmienić, pomijając szczegółową analizę historyczną dotyczącą ewolucji typu czynu zabronionego penalizującego znęcanie się w okresie komunizmu, że od dnia wejścia w życie ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o zwalczaniu alkoholizmu²¹ istniał paralelizm przepisów penalizujących znęcanie się nad osobą zależną od sprawcy. W wyżej wymienionej ustawie wprowadzono w art. 10 typ czynu zabronionego polegający na karalności znęcania się fizycznego i moralnego nad członkiem swojej rodziny lub osobą pozostającą w stosunku zależności od sprawcy, ale wyłącznie w sytuacji, gdy sprawca działa w stanie nietrzeźwości. Należy również zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do regulacji zawartej w Kodeksie karnym

¹⁷ Dz. U. z 1959 r. Nr 69, poz. 434.

¹⁸ Artykuł 23 ustawy z dnia 10 grudnia 1959 r. miał następujące brzmienie: „Kto pod wpływem alkoholu znęca się fizycznie lub moralnie nad członkiem swojej rodziny albo osobą pozostającą w stosunku zależności od sprawcy, podlega karze więzienia do lat 5”.

¹⁹ J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, *Ustawy karne PRL. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 180.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Dz. U. z 1956 r. Nr 12, poz. 62.

z 1932 r. odpowiedzialności podlegała osoba, która popełniła czyn, znajdując się w stanie nietrzeźwości, i tylko wtedy, gdy podjęte przez nią zachowanie realizowało zarówno formę znęcania fizycznego, jak i psychicznego. Jak wcześniej wspomniano nastąpiło wysoce niefortunne określenie czynności wykonawczej, gdzie zostało zmienione na mocy kolejnej ustawy z 10 grudnia 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu²², w której art. 23 powtórzono regulację zawartą w art. 10 ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o zwalczaniu alkoholizmu z tą tylko różnicą, że karalności podlegało już znęcanie fizyczne lub fizyczne. Nie można jednak pominąć tego, że wskazany art. 10 ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o zwalczaniu alkoholizmu, jak i regulacja zawarta w art. 23 ustawy z 10 grudnia 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu znacznie rozszerzyły katalog osób podlegających ochronie, obejmując nią członków rodziny sprawcy oraz osoby pozostające w stosunku zależności od niego.

KODEKS KARNY Z 1969 R.

Wraz z wejściem w życie Kodeksu karnego z 1969 r.²³ dotychczas obowiązujące przepisy regulujące problematykę znęcania się zostały zastąpione art. 184., gdzie podjęto się analogicznego uregulowania przepisu zawartego w Kodeksie karnym z 1932 r., który określał czynność sprawczą za pomocą zwrotu: „Kto znęca się fizycznie lub moralnie”. W kontekście dokonania zmiany, która polegała na znacznym stopniu poszerzeniu kręgu osób podlegających ochronie, ustawodawca zaliczył do nich już nie tylko członków rodziny sprawcy, ale w porównaniu z treścią obu obowiązujących uprzednio ustaw o przeciwdziałaniu alkoholizmowi zauważył kwestię osób pozostających ze sprawcą w stosunku zależności (wskazując, że chodzi zarówno o stały, jak i przemijający stosunek zależności), co w konsekwencji spowodowało uzupełnienie katalogu osób podlegających ochronie o osoby małoletnie oraz osoby bezradne bez względu na to, czy osoby te pozostawały względem sprawcy w stosunku zależności. Należy również zauważyć, że z uwagi na posłużenie się słowem „małoletni”, a nie jak miało to miejsce na gruncie Kodeksu karnego z 1932 r. sformułowaniem „nieletni poniżej 17 lat”, także nastąpiło rozszerzenie kręgu podmiotów objętych ochroną.

Stosownym będzie przypomnienie, że w przeciwieństwie do regulacji zawartej w Kodeksie karnym z 1932 r. odpowiedzialności podlegała osoba, która popełniła czyn, znajdując się w stanie nietrzeźwości, i tylko wtedy, gdy podjęte przez nią zachowanie realizowało zarówno formę znęcania fizycznego, jak i psychicznego. Nie można jednak pominąć tego, że wskazany art. 10 ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o zwalczaniu alkoholizmu, jak i regulacja zawarta w art. 23 ustawy z 10 grudnia 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu znacznie rozszerzyły katalog osób podlegających ochronie, obejmując nią członków rodziny sprawcy oraz osoby pozostające w stosunku zależności od niego.

²² Dz. U. z 1959 r. Nr 69, poz. 434.

²³ Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94.

Komisja Kodyfikacyjna, która opracowywała nowy Kodeks karny z 1969 r., w zakresie przestępstwa znęcania połączyła w nowo powołanym przepisie elementy art. 246 Kodeksu karnego z 1932 r. oraz art. 23 ustawy o zwalczaniu alkoholizmu z 1959 r., które mocą nowego kodeksu karnego zostały uchylone 19 kwietnia 1969 r., została uchwalona ustawa – Kodeks karny²⁴. Znalazł się tam rozdział o przestępstwach przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży.

Wydzielenie tych przestępstw w osobnym rozdziale kodeksu karnego nastąpiło ze względu na doniosłość przedmiotów ochrony karnej, jakimi były i są we współczesnym życiu rodzina i młodzież²⁵. Takie wydzielenie nastąpiło po raz pierwszy w polskim ustawodawstwie karnym. Według Olgierda Chybińskiego głównym przedmiotem ochrony jest „rodzina, opieka lub młodzież w zakresie należytego odnoszenia się do członka rodziny, osoby zależnej, małoletniego lub osoby bezradnej. Dodatkowym przedmiotem ochrony jest bezpieczeństwo życia i zdrowia”²⁶. Na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. w rozdziale XXV „Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży”, Jerzy Śliwowski wskazywał, że „bezpośrednim przedmiotem ochrony jest tu dobro rodziny, skuteczność opieki nad słabszym i bezradnym, racjonalne wychowanie młodzieży w ramach prawidłowych stosunków rodzinnych, a także międzyludzkich. Przestępstwo znęcania się zostało ukształtowane dwupoziomowo, jeśli chodzi o przedmiot ochrony. Bezpośrednim przedmiotem ochrony jest wyżej wymieniony jak przedmiot główny, natomiast dodatkowym przedmiotem jest bezpieczeństwo zdrowia (§ 1) i bezpieczeństwo życia (§ 2)”²⁷.

W rozdziale XXV Kodeksu karnego zostały określone przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży, gdzie uregulowano to art. 184 określającym przestępstwo znęcania.

Zgodnie z brzmieniem art. 184 k.k. z 1969 r. przestępstwo znęcania się popełniał:

§ 1. Kto znęca się fizycznie lub moralnie nad członkiem swej rodziny lub nad inną osobą pozostaje w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawy albo nad małoletnimi lub osobą bezradną, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 5 lat.

§ 2. Jeżeli następstwem czynu jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Na uwagę zasługuje również fakt, że 9 czerwca 1976 r. Sąd Najwyższy uchwalił wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawnokarnej

²⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 ze zm.).

²⁵ S. Leleń, *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży*, „Gazeta Sądowa i Penitencyjna” 1970, nr 2, s. 6.

²⁶ O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *Prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 1975, s. 211–212.

²⁷ J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 409.

ochrony rodziny²⁸. W preambule do wytycznych Sąd Najwyższy wypowiedział się na temat miejsca, jakie zajmują w systemie ochrony prawnej nad rodziną przepisy prawa karnego. Stwierdzenie, że „przepisy karne są środkiem ostatecznym, ale niezbędnym do zabezpieczenia rodziny przed groźnymi czynami, godzącymi w jej dobro zarówno ze strony samych członków rodziny, jak i ze strony innych osób”, słusznie podkreśla, iż z jednej strony ochrona prawnokarna jest ostatecznością, która jest stosowana dopiero wtedy, gdy oddziaływanie innymi środkami, np. normami moralnymi, przepisami prawa rodzinnego i opiekuńczego okazuje się niewystarczające, z drugiej zaś strony jest ona niezbędna i konieczna w razie zaistnienia czynów przestępnych, które są skierowane przeciwko rodzinie. Z nawiązaniu do uchwały o wytycznych w sprawie prawnokarnej ochrony rodziny zapadła w Sądzie Najwyższym także druga uchwała – pełnego składu Izby Cywilnej SN z 9 czerwca 1976 r. – nazwana „zaleceniami kierunkowymi” w sprawie wzmocnienia ochrony rodziny²⁹. W zaleceniach tych Sąd Najwyższy zajął stanowisko wobec wielu problemów orzecznictwa sądów w sprawach rodzinnych. Obydwie te uchwały są przykładem kompleksowego podejścia Sądu Najwyższego do prawnosądowej problematyki ochrony rodziny.

W wytycznych dotyczących prawnokarnej ochrony rodziny zajęto się problematyką rozdziału XXV Kodeksu karnego z 1969 r., zawierającego przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży. Jednakże w wytycznych wypowiedziano się jedynie o przestępstwie znęcania, rozpijania małoletniego i niealimentacji, ponieważ nie uznano za potrzebne wypowiedanie się w kwestiach niemających wówczas większego znaczenia w praktyce (bigamia, porzucenie, uprowadzenie lub zatrzymanie małoletniego). Ponadto określono, że zgrupowanie w jednym rozdziale kodeksu przestępstw przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży nie oznacza wyłączenia możliwości zaliczenia do czynów tej kategorii również innych przestępstw. Sąd Najwyższy możliwość taką dostrzega wówczas, gdy przepis chroniący przede wszystkim inne wartości prawne równocześnie ochrania także i dobra, które zostały wymienione w rozdziale XXV Kodeksu karnego z 1969 r.

Na uwagę zasługują także wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawnokarnej ochrony rodziny³⁰, gdzie Sąd Najwyższy stwierdził, że przestępstwo znęcania się godzi „w podstawowe zasady współżycia w rodzinie, decydujące o jej spistości i trwałości, stanowi rażące naruszenie obowiązków rodzinnych i istotny czynnik wpływający na rozkład małżeństwa oraz rozbitcie rodziny, a w konsekwencji na osłabienie jej funkcji wychowawczej z dalszymi szkodliwymi tego następstwami dla rozwoju fizycznego, psychicznego i moralnego oraz procesu przystosowania społecznego dzieci i młodzieży”. Dlatego zauważono, że

²⁸ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Karne z dnia 09.06.1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7-8, poz. 86.

²⁹ Uchwała SN – Izba Cywilna z dnia 09.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976, nr 9, poz. 184.

³⁰ Uchwała SN - Izba Karne z 09.06.1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7-8, poz. 86.

głównym przedmiotem ochrony normy wyrażonej w art. 184 k.k. z 1969 r. (obecnie art. 207 k.k.) jest należyte traktowanie tej kategorii osób, które ze względu na swoje właściwości przedmiotowe np. związki rodzinne, związki zależności lub podmiotowe np. małoletniość, bezradność narażone są na niewłaściwe zachowanie przybierające postać znęcania się ze strony innych osób.

W kontekście rozważania problematyki związanej z przestępstwem znęcania należy zauważyć zmiany katalogu podmiotów objętych tą ochroną, a w konsekwencji, jaki nastąpił kontekst oceny czynności sprawczej, jaka mieści się pod pojęciem znęcania, chociażby biorąc pod uwagę okoliczność wzajemnego znęcania się małżonków nad sobą. Nie jest zatem możliwe wzajemne znęcanie się nad sobą małżonków w tym samym czasie³¹. Jak słusznie zauważono i wskazano, że wyłączenie sprawców wzajemnie się krzywdzących z zakresu czynu znęcania się jest nieuprawnione, gdyż brak jest przeszkody kodeksowej w ujęciu tego przestępstwa, ani jego charakteru. Dlatego w celu określenia granic znęcania się, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że:

Rozgraniczyć należy zachowania, które mieścić mogą w sobie elementy czynu ściganego z oskarżenia prywatnego, od zachowań, które w odpowiednim zakresie czasowym wyróżniają się pewną systematycznością i napięciem złej woli w podejmowaniu różnego rodzaju zachowań i które w sumie mogą stanowić przestępstwo znęcania (art. 184 § 1 k.k. z 1969 r.). Jeżeli natomiast wzajemne zachowania na skutek rozkładu pożycia małżeńskiego polegają na wzajemnym naruszeniu nietykalności i wzajemnym znieważaniu oraz na podejmowaniu czynności, które można określić mianem złośliwego dokuczania to brak jest tu podstaw do przypisywania tylko jednej stronie zamiaru znęcania się³².

O uznaniu za „znęcanie się” zachowania sprawiającego ból fizyczny lub cierpienia psychiczne ofiary powinna decydować ocena obiektywna, a nie subiektywne odczucie pokrzywdzonego. Za „znęcanie się” nie można jednak uznać zachowania się sprawcy, które nie powoduje u ofiary poważnego bólu fizycznego lub cierpienia moralnego, ani sytuacji, w której między osobą oskarżoną a pokrzywdzoną dochodzi do wzajemnego „znęcania się”.

Kryterium przedmiotowo-podmiotowe zachowania się sprawcy, które to zachowanie wyczerpuje znamiona czynu określonego w art. 184 § 1 k.k. z 1969 r., na pewno nie może się ograniczać do systematyczności lub zwartego czasowo lub miejscowo zdarzenia, jeżeli nie towarzyszy temu intensywność, dotkliwość i ponížanie w eskalacji ponad miarę oraz cel przewidziany w pojedynczych czynnościach naruszających różne dobra chronione prawem (np. nietykalność osobistą, godność osobistą, mienie).

³¹ Zob. m.in. wyrok SN z 04.06.1990 r., V KRN 96/90, OSP 1992/4, poz. 78; wyrok SN z 06.08.1996 r., WR 102/96, „Prokuratura i Prawo” – wkładka 1997, nr 2, poz. 8; wyrok SN z 13.09.2005 r., WA24/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1655; wyrok SA w Gdańsku z 27.08.2014 r., II AKa 236/14, LEX nr 1668567.

³² Zob. wyrok SN z 23.09.1992 r., III KRN 122/92, LEX nr 22076.

Na uwagę również zasługuje zapis w art.184. dotyczący pozostawania w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy wtedy, gdy pokrzywdzony nie jest zdolny z własnej woli przeciwstawić się znęcaniu i znosi je z obawy przed pogorszeniem swoich dotychczasowych warunków życiowych³³ (np. rozłąka lub zerwanie współżycia ze sprawcą, utrata pracy, środków utrzymania lub mieszkania). Trzeba mieć na uwadze, że również może wystąpić stosunek zależności zaistniały z mocy prawa, np. w razie ustanowienia opieki lub umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. Podstawą stosunku zależności może być umowa, np. między pracodawcą a pracownikiem czy najemcą lokalu a wynajmującym. Może także wynikać z sytuacji faktycznej, stwarzającej dla sprawcy sposobność znęcania się przy wykorzystywaniu przewagi nad ofiarą, jaką daje łącząca ich więź materialna, osobista lub uczuciowa³⁴.

PODSUMOWANIE

W oparciu o przeprowadzone rozważania należy stwierdzić, że słusznie zostały wprowadzone i przyjęte w nowelizacji zmiany dotyczące zjawiska znęcania, które w rezultacie skuteczniły formę zwalczania tego przestępstwa. Jednakże uważam, że mimo wprowadzonych zmian legislacyjnych w dalszym ciągu istnieje poważny problem społeczny i kryminalny związany z czynem zabronionym dotyczącym znęcania, który na przestrzeni lat przeszedł istotną ewolucję, a mianowicie zmiany dotyczyły art. 246 k.k. z 1932 r. w rozdziale zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”, który został zastąpiony art.184 k.k. z 1969 r., w rozdziale zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży” stanowiącym odpowiednik dzisiejszego rozdziału XXVI „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”.

Niewątpliwie zauważyć należy, że na gruncie Kodeksu karnego z 1932 r. penalizacji podlegało bowiem wyłącznie znęcanie się nad pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy osobą nieletnią poniżej lat 17 lub bezradną, tym samym ochroną nie byli objęci np. będący w pełni sił współmałżonek i inni dorośli domownicy. Daje się zauważyć również to, że twórcy Kodeksu karnego z 1932 r. uważali, że ochroną przed znęcaniem należy objąć tylko te osoby, które nie są w stanie samodzielnie obronić się przed sprawcą lub uchylić się spod jego wpływów albo też podjąć samodzielnie kroków mających na celu uruchomienie ochrony prawnej należącej na innej podstawie.

Nie ulega wątpliwości, że po wejściu w życie Kodeksu karnego z 1969 r. dotychczas obowiązujące przepisy regulujące problematykę znęcania się zostały zastąpione art. 184 wprowadzającym zasadniczą zmianę polegającą na znacznym poszerzeniu kręgu osób podlegających ochronie. Moim zdaniem ustawodawca słusznie zaliczył do nich już nie tylko członków rodziny sprawcy, ale również doprecyzował w porównaniu z treścią obu obowiązujących uprzednio ustaw o przeciwdziałaniu

³³ Zob. Wyrok SN z 08.05.1972 r., III KR 53/72, OSNPG 1972, nr 9, poz. 153.

³⁴ Uchwała SN – Izba Karne z 09.06.1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7–8, poz. 86.

alkoholizmowi kwestię osób pozostających ze sprawcą w stosunku zależności. Na uwagę zasługuje także słuszne wskazanie, że chodzi zarówno o stały, jak i przemijający stosunek zależności, uzupełniony został ponadto katalog osób podlegających ochronie o osoby małoletnie oraz osoby bezradne, bez względu na to, czy osoby te pozostawały względem sprawcy w stosunku zależności.

Uważam, że trafnie ustawodawca w rozdziale XXV Kodeksu karnego z 1969 r. wydzielił te przestępstwa w osobnym rozdziale Kodeksu karnego, gdzie nastąpiło ze względu na doniosłość przedmiotów ochrony karnej, jakimi były i są we współczesnym życiu rodzina i młodzież. Takie wydzielenie nastąpiło po raz pierwszy w polskim ustawodawstwie karnym i zostało zapisane w rozdziale XXV Kodeksu karnego z 1969 r. dotyczącym przestępstw przeciwko rodzinie. Niepodważalne zatem jest, że „szczęście rodzinne” uchodzi za najważniejszą wartość w badaniach opinii publicznej również w obecnym czasie. Pomimo rosnących wskaźników rozwodów oraz samotnego rodzicielstwa, rodzina nie przestaje zajmować najwyższego miejsca w systemach aksjonormatywnych jednostek. Jednym z zadań prawa karnego jest ochrona rodziny jako abstrakcyjnego dobra prawnego.

Starałem się w niniejszym artykule pokazać podobieństwa i różnice dotyczące odpowiedzialności karnej za znęcanie się nad osobą najbliższą w świetle Kodeksu karnego z 1932 i 1969 r. Aktualnie obowiązująca regulacja zawarta w art. 207 w znacznej mierze stanowi powtórzenie typu czynu zabronionego z art. 184 k.k. z 1969 r., z tym że określenie „członek rodziny”, ze względu na pojawiające się w orzecznictwie trudności interpretacyjne, zostało zastąpione sformułowaniem „osoba najbliższa”, a w miejsce „osoby bezradnej” ustawodawca wprowadził „osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny”.

BIBLIOGRAFIA

AKTY NORMATYWNE:

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz. U. z 1956 r. Nr 12, poz. 62).
Ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz. U. z 1959 r. Nr 69, poz. 434).
Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94.).
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571.).

LITERATURA:

- Bafia J., Hochberg L., Siewierski M., *Ustawy karne PRL. Komentarz*, Warszawa 1965.
Glaser S., *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933.
O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *Prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 1975.
Lelental S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1970, nr 2.
Makarewicz J., *Projekt wstępny. Materiały Komisji Kodyfikacyjnej RP. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 1, Warszawa 1930.
Makowski W., *Kodeks karny 1932 r. Komentarz*, Warszawa 1933.

Makowski W., *Projekt wstępny. Materiały Komisji Kodyfikacyjnej RP*, Sekcja Prawa Karnego, t. 4, z. 2, art. 238, Warszawa 1930.

Pawela S., *Kilka uwag o orzecznictwie z art. 10 ustawy antyalkoholowej*, „Nowe Prawo” 1957, nr 9.

Ratajczak A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980.

Ratajczak A., *Przestępstwo znęcania się nad rodziną w teorii i praktyce wymiaru sprawiedliwości*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1976, nr 4.

Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 1981.

Śliwowski J., *Prawo karne*, Warszawa 1979.

ORZECZNICTWO:

Wyrok SN z 09.12.1937 r., I K 1263/37, OSN(K) 1938, nr 5, poz. 118, LEX nr 75324.

Wyrok SN z 22.02.1938 r. III K 1697/37, OSN(K) 1938, nr 9, poz. 215, LEX nr 75328.

Wyrok SN z 26.11.1948 r., KrK 1109/49, „Państwo i Prawo” 1950, nr 1, poz. 130, LEX nr 1673728.

Wyrok SN z 19.10.1961 r., V K 486/61, OSNKW 1962, nr 3, poz. 42, LEX nr 135386.

Uchwała SN – Izba Karno z 09.06.1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7-8, poz. 86, LEX nr 19141.

Uchwała SN – Izba Cywilna z 09.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976, nr 9, poz. 184, LEX nr 1966.

Wyrok SN z 04.06.1990 r., V KRN 96/90, OSP 1992, nr 4, poz. 78, LEX nr 1129568.

Wyrok SN z 23.09.1992 r., III KRN 122/92, LEX nr 22076.

Wyrok SN z 06.08.1996 r., WR 102/96, „Prokuratura i Prawo” – wkładka 1997, nr 2, poz. 8, LEX nr 26355.

Wyrok SN z 13.09.2005 r., WA 24/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1655, LEX nr 200263.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 27.08.2014 r., II AKa 236/14, LEX nr 1668567.

Criminal Liability for Abuse of a Close Relative or Partner under the Criminal Codes of 1932 and 1969. Similarities and Differences

SUMMARY

This publication focuses on an analysis of similarities and differences between criminal liability for abuse of a close relative or partner in the light of the Criminal Codes of 1932 and 1969. Deliberations on this subject are important for understanding the essence and scope of the current penalization of the crime of abusing of a close relative or partner. They show the evolution of the scope of criminal liability in this area and constitute the basis for interpreting the attributes of the crime of abuse in the current legal situation.

Keywords: abuse of a close relative or partner